

**ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ**

Ուղարկման Կամոյի հսահակյան

**ՄԱՐԴԿԱՅԻՆ ԿԱՊԻՏԱԼԻ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՄԻՏՈՒՄԵՐԸ
ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ
(ՀՀ ՕՐԻՆԱԿՈՎ)**

Ը.00.01-«Ընդհանուր տնտեսագիտություն» մասնագիտությամբ տնտեսագիտության թեկնածուի գիտական աստիճանի հայցման առենախոսության

ՍԵՂՄԱԳԻՐ

ԵՐԵՎԱՆ - 2015

Ատենախոսության թեման հաստատվել է Երևանի պետական համալսարանի
Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի գիտխորհրդում

Գիտական դեկան՝

ՀՀ գիտության վաստակավոր գործիչ
ՀՀ ԳԱԱ թղթակից անդամ
տնտեսագիտության դոկտոր, պրոֆեսոր
Գ. Ա. Ղարիբյան

Պաշտոնական ընդիմախոսներ՝

տնտեսագիտության դոկտոր, դոցենտ
Հ. Գ. Մնացականյան

տնտեսագիտության թեկնածու, դոցենտ
Ա. Ա. Խառասոյան

Առաջատար կազմակերպություն՝

Խ. Աբովյանի անվան հայկական պետական
մանկավարժական համալսարան

Ատենախոսության պաշտպանությունը կայանալու է 2015 թվականի հուլիսի 10-ին,
ժամը 13:30-ին Երևանի պետական համալսարանում գործող ՀՀ ԲՈՀ-ի
տնտեսագիտության թիվ 015 մասնագիտական խորհրդի նիստում:

Հասցեն՝ 0009, ք. Երևան, Աբովյան 52:

Ատենախոսությանը կարելի է ծանոթանալ Երևանի պետական համալսարանի
գրադարանում:

Սեղմագիրն առաքված է 2005 թվականի հունիսի 9-ին

Մասնագիտական խորհրդի գիտական քարտուղար,
տեխ. գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր՝

Ա. Հ. Արաքելյան

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԸՆԴԱԾՈՒՐ ԲՆՈՒԹԱԳԻՐԸ

Յետազոտության արդիականությունը: Մարդկային կապիտալի տեսությունը ուշ է կայացել: Մինչև չհաստատվեր շուկայական տնտեսական համակարգը, չմեկնաբանվեր նյութական կապիտալը, մինչև Ա. Սմիթը չհրատարակեր «Ազգերի հարստություն» աշխատությունը, չստեղծեր «Տնտեսական մարդ», «Անտեսանելի ձեռք» հասկացությունները, իսկ Կ. Մարքսը «Կապիտալ»-ի տեսությունը, չեր կայանա նաև մարդկային կապիտալի տեսությունը:

Պաշտպանության ներկայացվող ատենախոսությունում ուսումնասիրվել և քննարկվել են մարդկային կապիտալի տեսության և մեթոդաբանության, քանակական ու որակական վերարտադրության զարգացումների, միտումների, դրանց հիմնախնդիրների և մասնավորապես կորուստների բացահայտման ու հաղթահարման ուղիների պրոբլեմները և հարցերը: XXI դարում քանի որ երկիր մոլորակում ապրող բնակչության թիվն արդեն գերազանցում է 7 միլիարդին, նրանց պահանջնումքների քանակական և որակական աճը ահօելի չափեր է ընդունել, իսկ ֆիզիկական, նյութական կապիտալային ռեսուրսները ոչ միայն սահմանափակ, այլև սպառվող են, անչափ մեծանում և կարևորվում է մարդկային կապիտալի դերը: Դա մասնավորապես վերաբերում է Քայաստանի Քանրապետությանը, քանի որ տնտեսական աճի մյուս ռեսուրսները ոչ միայն սահմանափակ, այլ նաև խիստ սակավ են: Այդ պատճառով մարդկային կապիտալը ՀՀ-ում ավելի մեծ կարևորություն ունի, որը և ներկայացնում է ատենախոսության արդիականությունը:

Ատենախոսության հիմնական նպատակը և խնդիրները: Յետազոտության նպատակն է մարդկային կապիտալի տեսության և մեթոդաբանության հիմնա վրա հետազոտել և վերլուծել մարդկային կապիտալի բնույթը, նրա վերարտադրության առանձնահատկությունները, զարգացման խնդիրները և հատկապես բացահայտել մարդկային կապիտալի կորուստները ու դրանց կանխման ուղիները: Այդ նպատակային խնդիրների իրականացման համար առաջադրվել և լուսաբանվել են հետևյալ հարցերը:

- Ուսումնասիրել ՀՀ-ում մարդկային կապիտալի համակարգը և դրա հիմնական բաղադրիչները:
- Դիտարկել մարդկային կապիտալում ներդրումները՝ որպես նրա զարգացման հիմնական պայման:
- Ուսումնասիրել մարդկային կապիտալի հիմնական բաղադրիչների միտումները և շարադրել դրանց զարգացման հիմնախնդիրները:
- Բացահայտել մարդկային կապիտալի կորուստները, դրանց բնույթը և պատճառները:
- Բացահայտել և առաջարկել Քայաստանի Քանրապետությունում մարդկային կապիտալի կորուստների հաղթահարման և կանխման ուղիները:

Յետազոտության օբյեկտը և առարկան: Յետազոտության օբյեկտը մարդկային կապիտալն է, նրա համակարգը և կառուցվածքը: Առարկան մարդկային կապիտալի բաղադրատարերի զարգացման ու վերարտադրության առանձնահատկությունները, հիմնախնդիրները և մասնավորապես կորուստներն են:

Ատենախոսության տեսամեթոդական և տեղեկատվական հիմքերը: Ատենախոսության տեսամեթոդական հիմք են հանդիսացել արտերկրուտ և ՀՀ-ում մարդկային կապիտալին նվիրված գիտական հետազոտությունները, 2001 և 2011թ. մարդահամարի արդյունքները, Հայաստանի վիճակագրական տարեգրքերը, Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, վիճակագրական վերլուծական տարեկան գեկույցները, Հայաստան. ժողովրդագրություն և առողջության հարցերի 2010թ. հետազոտությունը և ՀՀ կառավարության համապատասխան որոշումները:

Հետազոտության արդյունքները և գիտական նորույթը: Ատենախոսության հետազոտության արդյունքում գիտական նորույթներն են.

- ՀՀ մարդկային կապիտալի կառուցվածքի վերլուծության արդյունքում բացահայտվել են նրա քանակական և որակական բաղադրիչների էությունը, արդի զարգացումների միտումները և հիմնախնդիրները:
- 2001-2011թ. մարդահամարների արդյունքներով և ՀՀ վիճակագրական ծառայության տարեգրքերի ժողովրդագրական գնահատումներով վերլուծվել են ՀՀ անցումային ժամանակահատվածում մարդկային կապիտալի քանակական կորուստները և առաջարկվել են դրանց կանխման ու հաղթահարման ուղղությունները:
- Առողջապահական, կրթական համակարգերի և աշխատաշուկայի զարգացումների վերլուծություններով բացահայտվել են մարդկային կապիտալի որակական կորուստները ու դրանց առանձնահատկությունները: Առաջարկություններ են արվել դրանք կանխելու և հաղթահարելու համար:

Ատենախոսության արդյունքների կիրառումը և գործնական նշանակությունը: Մարդկային կապիտալի հետազոտությունը նրա առաջիկա զարգացման հիմնախնդիրների՝ մասնավորապես քանակական և որակական կորուստների բացահայտումը, կարևոր նշանակություն ունի Հայաստանի Հանրապետության ժողովրդագրական, կրթական և առողջապահական, ինչպես նաև զբաղվածության արդյունավետ քաղաքականություն մշակելու և իրականացնելու գործում:

Ատենախոսության արդյունքների փորձաքննությունը և հրապարակումները: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները քննարկվել են Երևանի պետական համալսարանի Տնտեսագիտության և կառավարման ֆակուլտետի Տնտեսագիտության տեսության ամբիոնի նիստում: Ատենախոսության հիմնական արդյունքները հրատարակվել են հեղինակի 7 հոդվածներում:

Ատենախոսության կառուցվածքը և ծավալը: Ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, երեք գլուխներից, եզրակացություններից և օգտագործված գրականության ցանկից: Այն պարունակում է 41 աղյուսակ, 4 գծապատկեր և շարադրված է 144 մեքենագիր էջի վրա (ներառյալ օգտագործված գրականության ցանկը):

ԱՏԵՆԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ

Թեկնածուական ատենախոսությունը բաղկացած է ներածությունից, 3 գլուխմերից, եզրակացությունից և օգտագործված գրականության ցանկից:

Ատենախոսության առաջին՝ «Մարդկային կապիտալի տեսությունը և մեթոդաբանությունը» գլխում, քննարկվել են մարդկային կապիտալի տեսության կայացման հարցերը. նշվել է, որ մարդկային կապիտալի տեսությունը պատմականորեն ձևավորվել և կայացվել է տնտեսագիտության զարգացման առնչություններում. մասնավորապես Վ. Պետիի, Ա. Սմիթի, Կ. Մարքսի, Ա. Մարշալի և այլ տնտեսագետների աշխատություններում: Ընդգծվում է այն իրողությունը, որ մարդկային կապիտալը համեմատաբար ուշ է կայացել: Մինչև չզարգանար շուկայական տնտեսական համակարգը, մինչև Ա. Սմիթը չհրատարակեր «Ազգերի հարստություն» աշխատությունը, չստեղծեր «Տնտեսական մարդ», «Անտեսանելի ձեռք» հասկացությունները, իսկ Կ. Մարքսը «Կապիտալ»-ի տեսությունը, չեր կայանա նաև մարդկային կապիտալի տեսությունը: Այդ պատճառով պահանջվեց, որ շուկայական տնտեսությունը և նրա հետազոտությունը զարգանալով հասնեն մինչև 20-րդ դարի 50-60 ական թվականները, որ միայն ամերիկացի տնտեսագետներ, նորելան նրանակի դափնեկիրներ թ. Շուլցը և Ր. Բեքերը ստեղծեն մարդկային կապիտալի տեսությունը:

Դայ տնտեսագետներից մարդկային կապիտալի հարցերով գրադպել են պրոֆեսորներ Յ. Ղուշչյանը, Բ. Եղիազարյանը, Գ. Վարդանյանը, դոցենտներ Կ. Ավետիսյանը, Յ. Գալստյանը, Վ. Մակունցը և ուրիշները: Ընդ որում, պրոֆ. Գ. Վարդանյանը իր շատ արժեքավոր «Գիտելիքահենք տնտեսություն 2008թ.» գրքում հատկապես խորությամբ է քննարկվում մարդկային կապիտալում ներդրումների և արդյունավետության հարցերը: Կ. Ավետիսյանը ուսումնասիրվել է մարդկային կապիտալի գործառույթները հատկապես գլոբալացման առնչություններում:

Ատենախոսության առաջին՝ «Մարդկային կապիտալի տեսությունը և մեթոդաբանությունը» գլխում հետազոտվում են մարդկային կապիտալի առանձնահատկությունները, կայացման և ֆունկցիոնալ գործունեության երկարաժամկետությունը, բազմափուլությունը, բարդ կառուցվածքը և դրանով պայմանավորված դրսերման բազմաձևությունը: Մարդկային կապիտալի կայացման ելակետային և հիմնական փուլը ընտանիքն է. հասարակության կենսաբանական և սոցիալ-տնտեսական բջիջը: Ընտանիքում է ծնվում մարդը, և սկիզբ առնում մարդկային կապիտալի երկարաժամկետ կայացումը: Միևնույն ժամանակ մարդկային կապիտալն է հանդիսանում ընտանիքի կամ տնային տնտեսության կրողը: Դրանով է բացատրվում, որ մարդկային կապիտալի կայացման, զարգացման և կենսագործունեության արդյունավետության մասին լիարժեք տեղեկատվություն ենք ստանում տնային տնտեսությունների բյուջեների հետազոտություններից: Այդ պատճառով, մարդկային կապիտալի կայացման և զարգացման մեջ ընտանիքի դերը անփոխարինելի է: Ժամանակակից աշխարհում՝ հատկապես զարգացած երկրներում երեխաներին մանկատներից մասայաբար ընտանիքը են տեղափոխում: Այդ պատճառով, ատենախոսությունում ընտանիքի դերը մարդկային կապիտալի զարգացման գործում շատ է կարևորվում: Ընտանիքում է հիմնականում ձևավորվում և կայանում մարդկային կապիտալը:

Մարդկային կապիտալի ձևավորման և զարգացման գործում մեծ դեր ունի արտադրությունը, ձեռնարկությունը, որտեղ մարդը իր աշխատանքի միջոցով հմտանում

և դառնում է իր գործի իսկական վարպետը: Այդ իմաստով, ըստ Էության, մարդկային կապիտալը դրսնորվում է նաև որպես ձեռնարկության մարդկային կապիտալ:

Մարդկային կապիտալի կայացման և զարգացման գործում մեծ է նաև պետության, նրա սոցիալական կառույցների դերը: Այդ պատճառով, այն դրսնորվում է նաև որպես պետական, սոցիալական և ազգային կապիտալ: Ընդգծվում է այն միտումը, որ մեր՝ հետինդուստրիալ դարի զարգացումներում, հատկապես ինտենսիվ են ընթանում սոցիալական զարգացումները՝ առողջապահությունը, կրթական համակարգը, կյանքի որակը և հասարակության կենսամակարդակը բարձրանում է այնպիսի աստիճանի, որ արդեն չաշխատողների կենսաթոշակները հնարավորություն են տալիս բավարարելու բնակչության նորմալ ապրելակերպի համար անհրաժեշտ պահանջնունքները:

Առաջին գլուխ վերջում անրադարձ է կատարվում նաև մարդկային կապիտալի զարգացման մեթոդաբանությանը, որ մարդկային կապիտալը անհրաժեշտ է ուսումնասիրել կայացման, զարգացման փուլերում: Դիտարկվում են նաև մարդկային կապիտալի գիտական և բարոյական մաշվածքի բնույթը, առանձնահատկությունները և վերականգնման հիմնախնդիրները: Մարդկային կապիտալի կայացման և զարգացման վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ նրա վերարտադրությունը մեծ հաշվով տեղի է ունենում երեք փուլերում. առաջինը դա աշխատունակ տարիքից ցածր փուլն է (մինչև 16 տարեկանը), երկրորդը աշխատունակ տարիքն է (16-62 տարեկանը), երրորդը աշխատունակ տարիքից բարձր (62 տարեկանից հետո) փուլըն է: Մարդկային կապիտալի կայացման և զարգացման այդ տարիքային փուլային բաժանումներն իրենց դրսնորումներն են գտել բնակչության տարիքային կառուցվածքի զարգացումներում:

Աղույակ 1

ՀՀ բնակչության տարիքային կառուցվածքը
1990-2013թթ. (տարեսկզբի դրությամբ, տոկոսներով)¹

	1990թ.	2001թ.	2011թ.	2012թ.	2013թ.
Աշխատունակ տարիքից ցածր	32.3	26.3	20.2	20.2	20.3
Աշխատունակ տարիքի	59.7	60.0	67.8	67.9	67.6
Աշխատունակ տարիքից բարձր	8.0	13.7	12.0	11.9	12.1

Ինչպես նկատում ենք ընդամենը 23 տարիների ընթացքում ՀՀ բնակչության տարիքային կազմում նկատելի փոփոխություններ են կատարվել: Նվազել է աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության բաժինը և ավելացել է աշխատունակ տարիքի և հատկապես աշխատունակ տարիքից բարձր տարիքի բնակչության տեսակարար կշիռը: Եթե 1990 թ-ին աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության բաժինը կազմում էր 32.3%, ապա 2013թ.-ին այն կազմում էր 20.3%, այսինքն 23 տարիների ընթացքում այն նվազել է շուրջ 12 տոկոսային կետով: Միաժամանակ

¹Տե՛ս, Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը, 2013թ. էջ 26

այդ նույն ժամանակահատվածում աճել է աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության տեսակարար կշիռ՝ 1990թ. 8%-ից 2013թ. հասնելով 12.1%-ի: Դա բացատրվում է բնակչության ծնելիության գործակցի իջեցմամբ և որոշ չափով կյանքի միջին տևողության մեծացմամբ:

Մարդկային կապիտալի կառուցվածքը կարևոր է բարենական նաև և առաջ մակրոտնտեսական հասարակական մարդկային կապիտալի վերարտադրությունը: Եթե մեծ է աշխատունակ տարիքից ցածր և հատկապես աշխատունակ տարիքից բարձր բնակչության բաժնը, ավելի մեծ բեռ է ընկնում աշխատունակ տարիքից բնակչության վրա ապահովելու ինչպես առաջինների՝ երեխաների, այնպես էլ վերջինների՝ ծերերի կյանքի պայմանները: Մյուս կողմից, և միևնույն ժամանակ, հենց աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչությունն է հասարակության վաղվա օրը, մարդկային կապիտալի համալրման միակ ռեսուրսը: Հասարակությունը, որքան շատ ներդրումներ կատարի աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության զարգացման՝ կրթության և առողջապահության վրա, ապագայի համար ավելի մեծ պոտենցիալով մարդկային կապիտալ կստեղծի: Այդ ծախսերը և ներդրումները ամենաարդյունավետ և ապագայի զարգացման մեջ հնարավորություններ ստեղծող ներդրումներ են:

Ինչ վերաբերվում է աշխատանքի տարիքից բարձր բնակչության բաժնի աճին /1990-2013թթ. 8.0%-ից 12.1/ դա մարդկային կապիտալի աշխատանքային ռեսուրսների վերարտադրության տեսակետից ըստ էության հակառակ էֆեկտ կարող է տալ: Աշխատանքի տարիքից բարձր տարիք ունեցող մարդիկ, ըստ էության, մարդկային գործող արտադրողական կապիտալ չեն: Ուստի նրանց պահպանման ծախսերը արդեն չեն կարող մարդկային կապիտալում ուղղակի ներդրումներ լինել և հետագայում փոխհատուցվել: Նրանց պահանջնունքների բավարարման ծախսերը, ֆոնդերը, հասարակությունը պարտավոր է հատկացնել, որպես աշխատունակ տարիների ստեղծած արժեքի կուտակում՝ անաշխատունակ տարիների սպառման կենսաֆոնդ: Ոչ ոք մեր հարգարժան կենսաթոշակառուներին ոչինչ չի նվիրում: Այդ ֆոնդը հենց իրենց աշխատունակ տարիների ստեղծածն է, որը հետագայում նրանք ստանում են որպես կենսաթոշակ: Որքան գործող, մարդկային կապիտալը արդյունավետ է աշխատում, ավելի մեծ ազգային հարստություն է ստեղծում, որքան սոցիալապես արդարացի է բաշխվում այն ընթացիկ և ապագա անձնական սպառման ֆոնդերը, նույնքան մեծանում են մարդկային կապիտալի արդյունավետության բարձրացման բարոյական և սոցիալական խթանները: Դրանով է բացատրվում, որ բարձր արդյունավետություն և կենսամակարդակ ունեցող հարուստ Եվրոպական և մյուս երկրներում, մարդու կյանքի երջանիկ փուլը համարում են կենսաթոշակային տարիքից հետո ընկած հատվածը:

Աստեղախտության երկրորդ՝ «Մարդկային կապիտալի զարգացման համակարգը և միտումները» գլխում, քննարկվում են մարդկային կապիտալում ներդրումների և նրա հիմնական բաղադրիչների զարգացման հարցերը:

Ընդգծվում է այն իրողությունը, որ բոլոր ժամանակներում մարդկային կապիտալի զարգացման հիմնական պայմանը նրանում արվող ներդրումներն են: Ընդ որում մարդկային կապիտալում ներդրումները կատարում է ինչպես ընտանիքը, այնպես էլ պետությունը և ձեռնարկությունները:

1920թ. Հայաստանում ապրում էր 720 հազար մարդ: Բնակչության 85%-ն անգրագետ էր: Խորհրդային Հայաստանը իր բոլոր թերություններով, հակա-

սություններով, հակազգային վարքագծով հանդերձ պատմական կարծ ժամանակահատվածում դարձավ բարձր զարգացման հասած կրթության, գիտության և մշակույթի երկիր, որպես ժառանգություն մեզ փոխանցելով զարգացած մարդկային կապիտալ: Դա անվճար առողջապահության, անվճար կրթության և սոցիալական այլ մեծ ներդրումների արդյունք էր, որը չի կարելի չգնահատել: Սակայն 1988թ. Սպիտակի ավերիչ երկրաշարժի հետևանքով Հայաստանի մեկ երրորդը կործանվեց, 25 հազար մարդ զոհվեց, բնակարանային ֆոնդի մեկ վեցերորդը և արդյունաբերական ներուժի 40 %-ը ոչնչացավ, 400 հազար աղետյալներ հայտնվեցին արտասահմանում և նրանցից 50 հազարը չվերադարձավ: Դրան գումարվեցին 1990-ական թվականներին այնպիսի կործանարար պողոցներ, ինչպիսիք են Ասոմակայանի և Նախիտ գիտարտադրական միավորման կանգնեցումը, ինչպես նաև շուրջ 11 միլիարդ ԱՄՆ դոլարին համարժեք բնակչության ավանդների սառեցումը, նոմենկատուրայի օգտին սեփականաշնորհումը: Հայաստանում ՀՆԱ-ն կրծատվեց ավելի քան 2 անգամ և 645 հազար մարդ դարձավ գործազուրկ: Ըստ 1998-1999 թվականների ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության գնահատականների 20% ամենաշատ և 20% ամենաքիչ եկամուտներ ունեցողների հարաբերակցությունը կազմեց 32,2 անգամ, որը ամենաբարձր բևեռացումն էր արածաշրջանում:

Այդ բոլորի արդյունքում բնակչության 56%-ը աղքատացավ և 800 հազարից մինչև 1 միլիոն մարդ երկրից արտագաղթեց: Հասկանալի է աղքատության և արտագաղթի այդ իրավիճակում ընտանիքի կողմից մարդկային կապիտալում լուրջ ներդրումներ չեն կարող լինել: Ատենախոսությունում ցույց է տրված, որ 2000-2008 թվականների տնտեսական երկնիշ թվերով աճի արդյունքում աղքատության մակարդակը 2008թ. իջավ և կազմեց 23,5% 1996 թ-ի 56,1%-ի դիմաց: Դա լուրջ դրական տեղաշարժ էր, որը բացի ընտանիքների եկամուտների աճից, հնարավոր դարձրեց մեծացնել պետական սոցիալական ներդրումները՝ սոցիալական տրամսֆերտները²:

Այլուսակ 2

ՀՀ-ում սոցիալական տրամսֆերտների ներգործությունը աղքատության մեղմացման վրա 2010 և 2012թթ. (տոկոսներով)

	Աղքատության մակարդակ		Այդ թվում՝ ծայրահեղ աղքատություն	
	2010թ.	2012թ.	2010թ.	2012թ.
Հետտրանսֆերտային մակարդակ (հետկրթաթոշակային և հետսոցիալական աջակցություն)	35,5	32,4	3,0	2,8
Նախատրանսֆերտային մակարդակ (նախակրթաթոշակային և նախասոցիալական աջակցություն)	54,2	45,4	20,9	18,2

²Տե՛ս, «Հայաստանի սոցիալական պատկերը և աղքատությունը» 2013թ. Էջ 179-180:

2010թ. սոցիալական տրամսֆերտների բացակայության դեպքում աղքատության մակարդակը Հայաստանի Հանրապետությունում կկազմեր 54,2%, իսկ 2012թ. 45,4%: Ավելի ընդգծված են ծայրահեղ աղքատության կրծատման չափերը:

Աղքատության կրծատումը 2010թ. 54,2%-ից 2012թ. 32,4%-ի որոշ հնարավորություններ է ստեղծում ընտանիքների համար ներդրումներ կատարելու մարդկային կապիտալում: Ավելին, աղքատության մակարդակը անցումային ժամանակաշրջանում նվազագույնի հասավ 2008թ. կազմելով 23.5%: Սակայն հետագայում համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի հետևանքով այն նորից աճեց և այժմ կազմում է շուրջ 32,5%: Հասկանալի է, որ բնակարանային ապահովածության, բժշկական սպասարկման և կրթական ծառայությունների վճարովի լինելու պայմաններում, բարձր ծախսերի կամ այլ կերպ ասած մարդկային կապիտալուն նշված ներդրումների կրողը մնում է ընտանիքը: Ուստի մարդկային կապիտալուն ներդրումների մեծացնան հիմնական ուղին այսօր մնում է նախ և առաջ բնակչության աղքատության հաղթահարումը և նրա կենսամակարդակի բարձրացումը: Ինչ վերաբերում է պետական բյուջեից մարդկային կապիտալուն ներդրումներին (առողջապահություն, հանգստ, մշակույթ, կրոն, կրթություն, սոցիալական պաշտպանվածություն) ըստ պրոֆեսորներ Յ. Սարգսյանի և Ա. Մարկոսյանի հաշվարկների, հանրապետության պետական բյուջեի պետական ծախսերը, ըստ ծախսերի գործառնական դասակարգման, տոկոսները ՀՀ ՀՆԱ-ի նկատմամբ կազմել են 2008թ. 10,7%, իսկ 2012թ. 16.8%:³

Ատենախոսության երկրորդ գլխում վերլուծվում են որպես մարդկային կապիտալի քանակական բաղադրիչի՝ բնակչության զարգացումների միտումները: Հայաստանում բնակչության վերարտադրության հարցերով զբաղվել են Լ.Ս.Դավթյանը, պրոֆ. Ա.Խ.Կարապետյանը, Ս.Ա.Կարապետյանը, Ռ.Եգանյանը, Գ. Եգանյանը և հատկապես ակադեմիկոս Վ.Ե. Խոջաբեկյանը:

1926-2011 թվականների ՀՀ բնակչության վերափոխումները արտացոլվել են 2011թ. մարդահամարի արդյունքներում և իր արտացոլումն է գտնել ստորև բերվող աղյուսակում:

Աղյուսակ 3

ՀՀ մշտական բնակչության թվաքանակները ըստ 1926-2011թ.թ.
մարդահամարների⁴

Տարիներ	Անբողջ բնակչությունը	Այդ թվում	
		բաղաքային	գյուղական
1926	881.3	167.1	714.2
1939	1.282.3	366.4	915.9
1959	1.763.0	881.8	881.2
1970	2.491.9	1.481.5	1.010.4
1979	3.030.7	1.992.5	1.038.2
1989	3.448.6	2.368.5	1.080.1
2001	3.213.0	2.06.1	1.146.9
2011	3.018.9	1911.3	1.107.6

³ Տե՛ս, Հայկ Սարգսյան, Աշոտ Սարկոսյան «Հայաստանի տնտեսական վերափոխումները և վերելքի հեռանկարները» Երևան 2014, էջ 121:

⁴ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության 2011 թվականի մարդահամարի նախնական արդյունքները, Երևան, 2013, էջ 6:

Ինչպես նկատում ենք, սկսած 1979 թվականից Հայաստանի բնակչության զարգացումներն ընթանում են 3 միլիոնի սահմաններում: Այն իր պիկին է հասել 1989 թվականին կազմելով շուրջ 3,5 միլիոն մարդ, որից հետո սոցիալ-տնտեսական խորը ճգնաժամային իրավիճակներ արդյունքում նշտական բնակչությունը կազմում է 3 միլիոնից քիչ ավելի մարդ:

Իրականում, 2011թ. առկա բնակչությունը ՀՀ-ում կազմել է 2.876.771 մարդ, իսկ նշտական բնակչությունը 3.018.854 մարդ: ՀՀ 2011թ. մարդահամարի նախնական տվյալների համաձայն ՀՀ 2001թ. մարդահամարի համեմատությամբ առկա բնակչության թվաքանակի ցուցանիշը ըստ հաշվառման պահի, նվազել է 130.826 մարդով, իսկ մշտական բնակչությունը 194.157 մարդով:

Ընդ որում, ըստ ՀՀ 2011թ. մարդահամարի նախնական արդյունքների մշտական բնակչության 63,3%-ը բնակվում է քաղաքներում: Մարդահամարի տվյալները ցույց են տալիս, որ ՀՀ-ում գյուղական բնակչությունը մարզերի միջև անհամաչափ է բաշխված: Այն հիմնականում կենտրոնացված է Արարատի, Արմավիրի, Գեղարքունիքի և մասամբ Կոտայքի մարզերում (10-17%), իսկ բնակչությունից դատարկված են հատկապես սահմանամերձ մարզերի գյուղերը. Վայոց Զորը 3%, Սյունիքը 4%, Տավուշը 7%: Գյուղական բնակչության նման շերտավորված բաշխվածությունը ոչ մի քննադատության չի դիմանում, ինչպես սոցիալ-տնտեսական, այնպես էլ ազգային անվտանգության առումներով: Մարզերի միջև անհամաչափ է բաշխված նաև քաղաքային բնակչությունը: 2011թ. ՀՀ մշտական քաղաքային բնակչության կեսից ավելին 55% կենտրոնացված է ք. Երևանում, 27%-ը Շիրակում, Լոռիում, Կոտայքում և Սյունիքում, իսկ մնացած 17%-ը հաջորդ վեց մարզերում: Ուստի, մարզերի միջև ՀՀ մշտական քաղաքային բնակչությունը ևս անհամաչափ է բաշխված: Ամենասակավը սահմանամերձ քաղաքային բնակչությունն է Տավուշինը, Վայոց Զորինը և Սյունիքինը: Ինչ վերաբերում է 1կմ² վրա բաշխված բնակչության խտությանը, ամենաշատը Երևանում է (4754 մարդ), ամենաքիչը՝ Վայոց Զորում (23 մարդ): Հայաստանի Հանրապետությունում մշտական բնակչությունը 3.0 միլիոնի սահմաններում է, որն անկախության տարիներին ոչ միայն չի աճել, այլև 1989թ. նկատմամբ շուրջ 500 հազար մարդով նվազել է:

Ատենախոսության երկրորդ գլխում որպես մարդկային կապիտալի բաղադրիչի քննարկվում են նաև բնակչության առողջության հարցերը: Անգլիացի մեծ տնտեսագետ Ա. Մարշալը գրել է. «Բնակչության ուժն ու առողջությունը արտադրողականության հիմքն են, որից կախված է նյութական հարստության ստեղծումը, երբ իր հերթին նյութական հաջողությունն է օգտագործվում խելամիտ, ապա նրա գլխավոր նշանակություն այն է, որ վերջինս ավելացնում է ցեղի ուժն ու առողջությունը ֆիզիկական, մտավոր և բարոյական»:⁵

Մարդկային կապիտալը որպեսզի իր ֆունկցիան կատարի, բացի կրթված, լավ մասնագետ լինելուց, պետք է նաև առողջ լինի, երկար տարիներ աշխատի, որ կարողանա իր վրա ընտանիքի և հասարակության կատարած ներդրումները փոխհատուցի և եկամտային որոշ կուտակում, պաշար ստեղծի: Դրանով է բացատրվում, որ առողջությունը միայն ընտանիքի խնդիրը չէ: Այն ողջ հասարակության, մասնավորապես պետության, նրա սոցիալական ինստիտուտների առաջնակարգ խնդիրներից է:

⁵ Տե՛ս , Մարշալ Ա. Принципы экономической науки М. 1993, стр.268:

Առողջապահական համակարգի հիմքը ընտանիքը՝ նրա նորմալ կենսագործունեությունն է, ապրելու, հագնվելու, սնվելու և մարդկային բազմաբնույթ այլ պահանջմունքները բավարարելու հնարավորություններն են: Դրանով է բացատրվում, որ բնակչության առողջության վիճակը և նրա կարգավորման խնդիրները համակարգված և պարբերաբար ուսումնասիրվում են ՀՀ ազգային տարեգրեթուն և հատուկ հետազոտություններում:⁶

Բնակչության առողջության կարևոր պայմաններից է բնակարանային ֆոնդով ապահովածությունը: Վիճակագրական տարեգրեթի փաստերը ցույց են տալիս, որ 2008թ. մինչև 2012թ. Հայաստանի Հանրապետությունում բնակարանային ֆոնդի ընդհանուր մակերեսը, ինչպես նաև բնակչության մեկ շնչին ընկնող մակերեսն աճել է ինչպես քաղաքում, այնպես էլ գյուղում: Բավարար մակարդակի վրա են գազամատակարարումը և խմելու ջրի մատչելիությունը:

Խնդիրը գյուղական բնակչության պահանջմունքների ավելի լավ բավարարմանն է վերաբերում: Ինչ վերաբերում է քաղաքային և գյուղական բնակչության երկարաժամկետ օգտագործվող կենցաղային ապրանքներով ապահովածությանն, ապա հեռուստացույցներով, սառնարաններով, լվացքի մեքենաներով, գազօջախներով տնային տնտեսությունները համարյա լրիվ ապահովված են գյուղական բնակավայրերի համեմատաբար ցածր ապահովածությամբ:

Բնակչության առողջության շատ կարևոր և ըստ էության որոշող գործոնն է կենսամակարդակը, տնային տնտեսությունների մեկ շնչին ընկնող եկամուտները, առանձին բարիքների սպառումը և սպառնան կառուցվածքը: Անցումային ժամանակահատվածում ՀՀ բնակչության առողջության վրա բացասական ամենածանր ազդեցությունը ունի աղքատությունը և հարստության ու եկամուտների ահոելի բներացումը: 1992թ. մինչև 1998-1999 թվականները ՀՀ բնակչության շուրջ 60%-ը աղքատացավ: Հետագայում տնտեսական զարգացման կայունացման, իսկ 2000 թվականներից մինչև 2009թ. երկնշ թվերով աճման շնորհիվ աղքատությունը նվազեց 2008թ կազմելով այդ տարիների ամենացածր մակարդակը՝ /27,6%/:

Համաշխարհային ֆինանսատնեսական ճգնաժամի հետևանքով այն նորից աճեց և 2010թ. կազմեց 35,8%: Բարեբախտաբար հետագա տարիներին նվազեց և 2012թ. կազմեց 32,4%: Նորից այդ 32,4%-ով ունենք տարածաշրջանի ամենամեծ աղքատությունը, որը չի կարող բացասաբար չանդրադարձալ բնակչության առողջության վրա: Ընդ որում 2012թ. աղքատության մակարդակը շատ բարձր էր Շիրակի մարզում /46,0%, Կոտայքի մարզում /42,5%/ և համեմատաբար ցածր էր Վայոց Ձորում /20,7%, Արագածոտնում /21,2%/:

ԱՄՆ-ի, Միջազգային Զարգացման գործակալության ֆինանսական աջակցությամբ ՀՀ ազգային վիճակագրական ծառայության և առողջապահության նախարարության կողմից 2010թ-ին իրականացված «Հայաստան. ժողովրդագրություն և առողջության հարցերի հետազոտություն»-ում բացահայտվել և վերլուծվել են բնակչության բարեկեցության և առողջության մակարդակների փոխկապվածությունը:

Դա հնարավորություն է տվել բնակչության բարեկեցությունը բաշխել ըստ գյուղադաշտ և ըստ ՀՀ մարզային կտրվածքների 5 մակարդակների խնդրավորման և բացահայտել բնակչության առողջության, ժողովրդագրության և մարդկային կապիտալի անհավասարաչափ զարգացումները և դրանց սոցիալական չլուծված պրոբլեմները:

⁶Տե՛ս, Հայաստան. ժողովրդագրություն և առողջության հարցերի հետազոտություն 2010թ.:

Առողջապահական համակարգի ֆինանսավորման հիմնական աղբյուրն է պետական բյուջեն: 2010-2011թթ. առողջապահության ոլորտին ուղղված ծախսերը կազմել են ՀՀ համախմբված բյուջեի ծախսերի ընդամենը 6,3%-ը և չեն գերազանցել ՀՆԱ-ի 1,5%-ը: Դա ամենացածրներից մեկն է աշխարհում: Այդ պատճառով ՀՀ-ում մեծ է մասնավոր ծախսերի բաժինը: ՀՀ-ում առողջապահության մեջ կատարվող ընդհանուր ծախսերում պետության ծախսերի տեսակարար կշիռը կազմում է ընդամենը 24,4% /Ըստիայում՝ 85%, Ավստրիայում՝ 75%, Դանիայում՝ 82%, Բելգիայում՝ 71,1%/, իսկ մասնավոր ծախսերի տեսակարար կշիռը՝ 68,7% /Ըստիայում՝ 15,1%, Դանիայում՝ 17,1%, Ավստրիայում՝ 24,4%/: Ուստի, առողջապահության ոլորտի չյուծված պորբեմները հնարավոր են լուծել հիմնականում պետական ծախսերի համապատասխան ավելացման ճանապարհով: ՀՀ-ում դա է մարդկային կապիտալի նորմալ վերարտադրության հիմնական երաշխիքներից մեկը:

Ատենախոսության երկրորդ գլխում ուսումնասիրվում և քննարկվում են նաև մարդկային կրթական կապիտալի զարգացման հիմնախնդիրները: Անցումը գիտելիքահենք տնտեսության, որը հատկապես բնորոշ է մեր հազարամյակին, իր արդյունավետությամբ և նշանակությամբ, ինտենսիվ կերպով աճում է մարդկային կրթական կապիտալի դերը: XXI դարում համընդհանուր անցում է կատարվում ցանցային տնտեսության, այն ինտեռնետի, տեղեկատվական տեխնոլոգիաների և ընդհանրապես գիտելիքի վրա հիմնված արտադրական գործունեության ներդաշնակ համակարգ է, որտեղ մեծ է հատկապես կրթության դերը: Դրանով է բացատրվում, որ մարդկային զարգացման ընդհանուր ինդեքսի կարևոր բաղադրիչը հենց կրթության մակարդակի ինդեքսն է: Այդ ցուցանիշով ՀՀ-ն բավականին լավ տեղ է գրաղեցնեմ, քանի որ Խորհրդային կրթական զարգացման համակարգից բավականին մեծ ժառանգություն էր ստացել: 2007-2008թթ. Հայաստանի Հանրապետության ողջ տարածքում 6129 տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքներով բնակչության կրթական մակարդակն ունեցել է հետևյալ պատկերը. տնային տնտեսությունների հետազոտության արդյունքներով բնակչության կրթական մակարդակն ունեցել է հետևյալ պատկերը, տնային տնտեսությունների անդամների 1.2%-ն ունի տարրական կրթություն, չունի տարրական կրթության միայն 0,3%-ը, 4.5%-ն ունի թերի միջնակարգ կրթություն, 29.5%-միջնակարգ, 16,0 տոկոսը միջին մասնագիտական, 10,2% թերի բարձրագույն, 34,1%-ը բարձրագույն, 0,7% հետքուհական և 0,6% գիտական կոչում: ⁷

2000թ. Հայաստանի Հանրապետությունը ուներ 90 բուհ, 2010թ. 70 բուհ: Չնայած բուհերի քանակի նվազելու միտումին, ուսանողների թիվը աճել է: Ըստ 2011թ. մարդահամարի արդյունքների 15 և բարձր տարիքի ՀՀ մշտական բնակչության 21,7%-ը ունեցել է բարձրագույն և ավելի բարձր, իսկ 20.4%-ը նախնական միջին մասնագիտական կրթություն: Ուշադրության է արժանի այն իրողությունը, որ բարձրագույն կրթություն ունեցող կանաց և տղամարդկանց հարաբերակցությունը ըստ 2001 և 2011թթ. մարդահամարների արդյունքների ամբողջ բնակչության մեջ գերազանցում է կանաց բաժինը (52,5%, 2001թ. 54,7%-2011թ.):⁸

⁷ Տե՛ս, «ՀՀ աշխատանքի շուկայի վերլուծությունը, Երևան 2010թ. էջ 14:

⁸ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության 2011 թվականի մարդահամարի նախնական արդյունքներ, էջ 14:

Ուշադրության է արժանի ՀՀ բնակչության կրթական մակարդակի քաղաքային և գյուղական բաշխվածությունը: Ըստ 2011թ. մարդահամարի 6 և բարձր տարիքի հազար բնակչի հաշվով, այն ունի հետևյալ պատկերը: Տարրականից միջնակարգ հանրակրթական կրթաձևերում գերազանցում է գյուղականինը, իսկ միջին մասնագիտական, բարձրագույն և բարձր կրթաձևերով գերազանցում է քաղաքայինը: Դրա հիմնական պատճառը անցումն է վճարովի բարձրագույն կրթական համակարգին:

Գյուղական բնակչությունը վերջին 20 տարիներին ավելի շատ աղքատացավ և բարձրագույն կրթության ժամանակակից բարձր ուսման վարձերի պայմաններուն դարձավ անվճարունակ: Դա վերաբերում է հատկապես բարձր լեռնային, հեռավոր և սահմանամերձ գյուղերին: Հաջորդ պատճառը գյուղական դպրոցների կրթական ցածր մակարդակն է, որի պատճառով գյուղից դիմորդները մրցույթով դժվար են ընդունվում բուհեր: Անհրաժեշտ է գյուղերի համար սահմանել սոցիալական այնպիսի հավաստի արտոնություններ, որ հնարավոր դարձնի, գյուղ թափանցի կրթական կապիտալը և փրկվի գյուղը:

Հայաստանի Հանրապետությունում, մասնավորապես գյուղում, կրթության համակարգի ամենախոցելի տեղը նախադպրոցական կրթությունն է:

Այլուսակ 4

ՀՀ նախադպրոցական հաստատությունների քանակը և դրանցում երեխաների թիվը⁹

Թվականներ	2008թ.	2009թ.	2010թ.	2012թ.
Նախադպրոցական հաստատությունների թիվը	628	622	639	683
Դրանցում երեխաներ.1000 երեխա	53,7	53,9	58,3	69,5
Տոկոսը՝ համապատասխան տարիքի երեխաների թվաքանակից	24,2	23,3	24,4	27,9

Այլուսակից հետևում է, որ չնայած 2008թ. մինչև 2012թ. նախադպրոցական հաստատությունների քանակը որոշ չափով ավելացել է՝ (55-ով), այնուհետեւ մտահոգիչ է դրանցում երեխաների ցածր ընդգրկվածությունը (շուրջ 28%): Ընդ որում վիճակը վատ է հատկապես գյուղում, որտեղ երեխաների ընդգրկվածությունը կազմում է ընդամենը 13,8%, քաղաքում՝ 36,6%: Ուստի, այդ վիճակը պետք է մտահոգի իշխանություններին և հատկապես գյուղական համայնքներին, եթե ցանկանում ենք գյուղի կրթվածության մակարդակը բարձրացնել և աղքատությունը գյուղում հաղթահարել:

Մտահոգիչ է նաև գյուղերում հանրակրթական դպրոցների և դրանցում սովորող աշակերտների կրճատման միտումները, որի հետևանքով տարբեր դասարանները միացրած են դասավանդում, կամ առանձին դեպքերում քիչ թվով աշակերտ լինելու պատճառով որոշ գյուղերի դպրոցները փակվում և երեխաների կրթությունը հարևան գյուղերում են կազմակերպում՝ իրենց ոչ ցանկալի բացասական հետևանքներով:

⁹ Տե՛ս, Հայաստանի վիճակագրական տարեգիրք 2013թ., էջ 120:

ծնունդ 1000 կնոջ հաշվով¹¹: 1990-2010թթ. մարդկային կապիտալը դրսկորել է քանակական սիստեմատիկ կորուստներ՝ բնակչության բնական աճի բացասական միտումների զարգացումների հետևանքով: Եթե նշված միտումները շարունակվեն հարցականի տակ կղովեն բնակչության անգամ պարզ վերարտադրության հնարավորությունները:

Սակայն մարդկային կապիտալի քանակական կորուստները չեն սահմանափակվում միայն բնական աճի բացասական միտումներով: Մարդկային կապիտալի լուրջ կորուստ է արտագաղթը, կամ անվերադարձ միգրացիան: 1990-ական թվականների մեջ արտագաղթի մասին արդեն ասվել է: Այժմ տեսնենք, որպես արտագաղթի դրսկորում, որոնք են ՀՀ-ից միգրացիոն հոսքերի ժամանակակից միտումները: Ըստ «Միգրացիան և հմտությունները, Հայաստանի ազգային գեկույց»¹²-ի, Հայաստանի 18-50 տարեկան քաղաքացիների 36%-ը լրջորեն մտածում է Հայաստանից հեռանալու մասին: Ինչ վերաբերում է վերադարձած միգրանտներին, որոնք հիմնականում տղամարդիկ են, նրանց միայն 42%-ն է գտնել աշխատանք, իսկ 58%-ը մտածում է նորից արտագաղթելու մասին¹³: Դա ամենավտանգավոր միտումն է, որը հղի է ժամանակավոր, ոչ ընտանեկան միգրացիան, անվերադարձ ընտանեկան միգրացիայի վերաճելուն: Որպեսզի դա կանխվի պետք է պետականորեն իրականացվեն լուրջ միջոցառումներ, որոնք աշխատատեղերով և ապրելու համար նորմալ աշխատավարձով, ինչպես նաև սոցիալական համապատասխան երաշխիքներով հակագդեն այդ միտումին:

Մեկ այլ հետաքրքիր հետազոտության արդյունքներով մտահոգիչ է, որ ՀՀ-ից վանող գործոնները ոչ միայն չեն նվազում, այլև ուժեղանում են: Ավելին դեպի ՀՀ գրավող այնպիսի գործոն, ինչպիսին հայրենասիրությունն է, նվազման միտում ունի¹⁴: Այդ բոլորը խթանում են ընտանեկան երկարատև միգրացիայի զարգացմանը, որը ոչ միայն մարդկային կապիտալի անվերադարձ կորստի հակում ունի, այլ նաև սահմանափակում են ՀՀ տրամսֆերտների մուտքը: Մարդկային կապիտալի մեջ կորուստ է հատկապես «ուղեղների» հոսքը դեպի արտերկիր: Ատենախոսությունում փորձել ենք ընդհանրացնել և բացահայտել միգրացիայի դուրս մղող և արտագաղթը կանխելու գործոնները:

Ատենախոսության երրորդ գլխում ուսումնասիրվել և քննարկվել են նաև մարդկային կապիտալի որակական կորուստները: Դա նախ վերաբերում է կրթական կապիտալի կորուստներին: Խորիրդային Հայաստանում արդյունավետ գործող նախադպրոցական կրթական համակարգը, ըստ էության կազմալուծվեց, կատվածահար եղավ, իսկ դպրոցը մեջ կորուստներ ունեցավ: Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015թ. պետական ծրագրում նշվում է «Մատչելիության առումով ամենախոցելին նախադպրոցական կրթությունն է»: Ներկայիս համրապետության 400-ից ավելի համայնքներում չկան նախադպրոցական հաստատություններ, իսկ ընդգրկվածությունը 2008թ. կազմել է ընդամենը 29.8% (քաղաքային համայնքներում) 39.3%, գյուղական համայնքներում՝

¹¹ Տե՛ս, Հայաստան. ժողովրդագրության և առողջության հարցերի հետազոտություն 2010թ., էջ 123:

¹² Տե՛ս, «Միգրացիա և հմտություններ. Հայաստանի ազգային գեկույց (2011-2012թթ., Հայաստանում հմտությունների, միգրացիայի և զարգացման միջև եղած կապերի հետազոտության արդյունքները. Թուրին, 2012թ.):

¹³ Տե՛ս, «Միգրացիա և հմտություններ. Հայաստանի ազգային գեկույց ...» էջ 13:

¹⁴ Տե՛ս, Հ. Սարգսյան, Ք.Անտոնյան, Կ.Խաչատրյան «Միգրացիա, միտումներ, հետևանքներ» Երևան 2013թ., էջ 5-6:

13,6%:¹⁵ Այնքան դիպուկ ու սպառիչ է ասված, որ ոչինչ ավելացնել չարժե, եթե նկատի ունենանք, որ աշխարհի միջին զարգացում ունեցող երկրներում այդ ցուցանիշը մի քանի անգամ բարձր է, իսկ զարգացած երկրներում այն հասնում է անգամ 90%-ի: Այդ տիսուր իրավիճակը դարձավ ՀՀ-ում մարդկային կրթական կապիտալի կորուստների հիմնական պատճառներից մեկը:

Մարդկային կրթական կապիտալի կորուստների պատճառ դարձավ նաև հանրակրթական համակարգում երեխաների ընդգրկվածության բացթողումները և դրանցից երեխաների դուրս մնալու երևույթը: Անգամ 2004 թվականին դպրոց չհաճախող երեխաների ընդհանուր թիվը կազմել է 7630 հոգի: Դա իր արտահայտությունն է գտել 2001 և 2011թ. մարդահամարի աղյուսներում: 2001թ. տղամարդկանց մոտ 108169-ը չունեն տարրական կրթություն, իսկ նրանցից ոչ տառածանաչ են 4581-ը: Կանանց մոտ 118264-ը չունի տարրական կրթություն, իսկ նրանցից տառածանաչ չեն 6329-ը¹⁶: Դա մարդկային կապիտալի բացահայտ կորուստ է և խայտառակ փաստ, որ հնարավոր չէ 21-րդ դարի մարտահրավերներին:

Մարդկային կապիտալի որակական կորստի ընդհանուր ֆոն է աղքատությունը, որը ներկայումս կազմում է 32,6%: Ըստ պաշտոնական աղբյուրների կրթական համակարգում աղքատները գրեթե 8 անգամ ավելի ցածր եր ոչ աղքատ բնակչության ցուցանիշից: 2001թ. սկսած ՀՀ մասնագիտական կրթական համակարգում ուսանողների ընդգրկվածության ցուցանիշները չնայած աճել են, սակայն 2006թ. աղքատների ընդգրկվածությունը կազմել է ընդամենը 38,0%: Այդ ցածր ընդգրկվածության պատճառներն են.

- ա) ուսման բարձր վարձավճարները
- բ) դպրոցում լրացուցիչ պարապմունքների համար վճարելու հնարավորություն չունենալը
- գ) նույն պատճառով ԲՈՒՆ-ում ընդունելության քննություններին կրկնուսույցների մոտ չնախապատրաստվելը
- դ) աղքատ խավի համար արտոնյալ կամ կոռուպցիոն գործոններով ընդունվելու բացակայությունը:

16 մայիսի 2013թ. № 515 ՀՀ կառավարության ծրագրում նշված է «...աղքատությունն ու գործազրկությունը ոչ թե ճակատագիր են, այլ ամենօրյա աշխատանքով հաղթահարվող դժվարություն: Յուրաքանչյուրը պետք է համոզված լինի, որ իր զավակների ապագան ավելի ապահով և լավ է լինելու հայրենիքում, քան օտար ափերում... կրթությունը դառնալու է աղքատության դեմ պայքարի մեր հիմնական գենքը»:

Սահմանվում է մինչև 2015 թվականը բոլոր մակարդակներում բարձրացնել կրթության մատչելիությունը, հատկապես աղքատ ընտանիքների երեխաների ընդգրկվածությունը 2010թ. նկատմար բարձրացնել 20.2%-ով ապահովելով դպրոցին նախորդող տարում երեխաների 90% ընդգրկվածություն, տարրական և միջին դպրոցում համախառն ընդգրկվածությունը հասցնել 99%, բարելավել կրթության որակը այն համապատասխանեցնելով միջազգային չափանիշներին,

¹⁵ Տե՛ս, «Կրթություն 2015թ. Հայաստանի Հանրապետության կրթության զարգացման 2011-2015 թվականների պետական ծրագիր» էջ 5-6:

¹⁶ Տե՛ս, Հայաստանի Հանրապետության 2011թ. մարդահամարի նախնական արդյունքներ, էջ 13-15:

պետական բյուջեից կրթության տրվող միջոցների մակարդակը հասցնել մինչ ՀՆԱ-ի 4,0%:

ՀՅ կառավարության և «Կրթություն 2015» ծրագրերի ուշադրության արժանի հիմնադրույթները առավել արդյունավետ արդյունքներ կունենային, եթե չլինեյին մեր կարծիքով մի շարք բացքողումներ: Առաջինը վերաբերում է կրթական մակարդակների առկա տարբերությունների հաղթահարմանը գյուղ-քաղաք կտրվածքով: Բոլոր մարզերում, հատկապես սահմանամերձ բարձր լեռնային գյուղերում սկսած նախադպրոցական կրթությունից, վերջացրած բարձրագույն կրթությունով գյուղը ահավոր չափերով զիջում է քաղաքին, հատկապես Երևանին: Կոնկրետ ինչ ուղիներով պետք է լուծվեն սոցիալական այդ լուրջ խնդիրները ծրագրերում բացակայում է: Ցանկալի էր քննարկվեին նաև կրթության և աշխատաշուկայի փոխադարձ հարաբերության հարցերը: Միայն որակյալ մասնագետ պատրաստելը, առանց աշխատաշուկայի պահանջարկի հաշվառման, չի կարող երաշխավորել շրջանավարտի իր մասնագիտությամբ աշխատելը:

Ատենախոսության երրորդ գլուխն ավարտվում է գործազրկության՝ որպես մարդկային կապիտալի որակական կորստի վերլուծությունով և քննարկումով: Արդեն նշվել է, որ մարդկային կապիտալի որակական շատ կարևոր ռեսուրս է ձեռնարկատիրությունը, փորձը: Յենց արտադրական կամ աշխատանքի պրոցեսում է մարդը իր ստացած գիտելիքները կիրառում, փորձարկում, կատարելագործում և հմտանում: Մարդկային կապիտալի որակական վերարտադրական այդ առանձնահատկություններին անդրադարձել են դեռևս Ա.Սմիթը և Կ.Մարքսը: Ընդ որում Մարքսը կարևորում է մարդկային կապիտալի մաշվածքի և վերարտադրության առանձնահատկությունները՝ նշելով մարդու գործազուրկ վիճակի բացասական անդրադարձը նրա որակի, օգտակար հատկությունների՝ սպառողական արժեքի վրա: Նրան է պատկանում այն ծևակերպումը, որ մարդ մեքենաները անգործ վիճակում ժանգոտում են, որքան էլ դուք նրանց յուղ քսեք կամ թե շփեք:

Գործազրկությունը մարդկային կապիտալի որակական կորուստ է, քանի որ մարդը կորցնելով աշխատանքը անգործ վիճակում կորցնում է իր աշխատուժի որակական հատկանիշները, մասնագիտացման մեջ խորանալու, հմտանալու և ընդհանրապես աշխատանքի արտադրողականության բարձրացման համար անհրաժեշտ տնտեսական, սոցիալական և բարոյահոգեբանական խթանիչ գործոնները: Ավելին մարդկային կապիտալի կորուստները դրսենորում են նաև մարդու ոչ մասնագիտությամբ աշխատելու և թերզբաղվածության պայմաններում: Այդ պատճառով անդրադարձ է կատարվել զբաղվածության, գործազրկության և դրանց դրսենորման ծևերի գնահատումների և զարգացումների վրա:

Հայաստանի Հանրապետությունում գործազրկության, թերզբաղվածության և ոչ մասնագիտությամբ աշխատելու տնտեսական ու սոցիալական ծանր պայմանների սկիզբը անշուշտ 1988թ. երկրաշարժն էր, երբ հարյուրավոր ձեռնարկություններ կործանվեցին, փակվեցին: Դրան անշուշտ գումարվեց 1990-ական թվականների ոչ արդյունավետ, վերափոխումները, սեփականաշնորհումը և այլն: Այդ բոլորի արդյունքում ՀՆԱ-ն ավելի քան երկու անգամ կրծատվեց և սկսվեց զանգվածային գործազրկությունը: Հայաստանի աշխատանքային ռեսուրսները 2008թ. 2370, 2 հազարից, 2012թ. կազմել են ընդամենը 2260,8 հազար մարդ: Այդ նույն ժամանակահատվածում առկա է նաև զբաղվածների նվազման միտումը: 2008թ.

1183,1 հազարից 2012թ. նրանք կազմել են ընդամենը 1172,8 հազար մարդ: Ինչ վերաբերում է գործազուրկներին, ապա ունենք ճիշտ հակառակ միտունը: Եթե 2008թ. գործազուրկների թիվը 231,6 հազար էր կազմում, ապա 2012թ. այն հասավ 245,5 հազարի: Այդ միտունն իր արտացոլումն է գտել նաև գործազրկության մակարդակի աճի մեջ: Այդպես, եթե 2008թ. ՀՀ-ում գործազրկության մակարդակը 16,4 % էր կազմում, ապա 2012 այն հասավ 17,3%-ի¹⁷: Ոչ պաշտոնական հետազոտությունների արդյունքներում ՀՀ-ում գործազրկության իրական մակարդակը ներկայացվում է 25%-ի սահմաններում: Անգամ գործազրկության 17%-ը մեծ թիվ է, որը նորմատիվային, նորմալ 4-6% գործազրկությանը 3 անգամով գերազանցում է: Նենց դա էլ կազմում է մարդկային կապիտալի որակական կորուստ: Գործազրկությունը ոչ միայն աղքատացնում է մարդուն, ընտանիքին և դառնում արտագաղթի պատճառ, այլ նաև ապարակավորում է աշխատուժը, հետագայուն աշխատելու դեպքում իջեցնում է աշխատավարձը և դրանով իսկ դառնում է մարդկային կապիտալի որակական կորուստ: Մարդկային կապիտալի որակական կորուստները աշխատանքային ռեսուրսների կազմում հավասարաչափ չեն բաշխվում: Դրանք տարբերվում են աշխատողների տարիքի, ըստ կրթական մակարդակի, ըստ սեռի և ըստ քաղաքաբնակ և գյուղաբնակ տարածքների: ՀՀ բնակչությունը մեծ հաշվով օժտված է բարձրագույն ու միջին մասնագիտության կրթությամբ մասնագետներով, աշխատողներով: Գյուղ-քաղաք կտրվածքով եղած տվյալներով՝ գյուղական գործազրկության մակարդակը շատ ցածր է 2011-2012թթ. համար 5-6%-ի սահմաններում: Եթե գյուղում գործազրկությունը ննան ցածր մակարդակում լիներ, ապա անհասկանալի կլիներ գյուղերից, հատկապես բարձր լեռնային ու սահմանամերձ գյուղերից երիատասարդության մեջ արտագաղթը: Այդ դեպքում, նշանակություն ունի նաև դասական տնտեսագիտության գնահատականներ ագրարային գերբնակչության այն առանձնահատկության մասին, որ հողային մասնավոր սեփականությունը քողարկում է ագրարային բնակչության գործազրկությունը, այն դառնում է թաքնված:

Ընդհանուր առանք ըստ «2010թ. Աշխատանքի շուկայի վերլուծության հետազոտության ՀՀ-ում հարցվածների ընդհանուր թվի մեջ աշխատանք չեն ունեցել հարցվածների 27,3%-ը»¹⁸, այն դեպքում, երբ պաշտոնական վիճակագրության այն 18,4% էր:

Ինչ վերաբերում է ՀՀ մարզային կտրվածքով գործազրկության բաշխվածությանը, ապա ամենաբարձրը եղել է Արագածոտնում (31,6%) և ամենացածրը Երևանում (20,9%): Այդ նույն հետազոտության արդյունքներով տասներեք ամսի և ավելի աշխատանք փնտրողների %-ն ամենաբարձրը Շիրակի մարզում էր (65,6%):

Մարդկային կապիտալի որակական կորուստ է նաև թերզբաղվածությունը, երբ աշխատում են օրենսդրորեն սահմանված աշխատաժամանակից պակաս աշխատօր կամ աշխատաշաբաթ: Վերը նշված հետազոտության տվյալներով ոչ լրիվ աշխատաշաբաթով՝ աշխատանքների տեսակարար կշիռը ՀՀ-ում (2007-2008թթ.) կազմել է 43,4%, ամենաբարձրը գրանցվել է Սյունիքի մարզում (72,1%), Լոռու մարզում (64,3%) և Տավուշի մարզում (62,9%):

Գործազրկությունը, մարդկային կապիտալի որակական այդ կորուստը, կրծատելու և հետագայում կանխելու համար պահանջվում են սոցիալ-տնտեսական

¹⁷ Տե՛ս, Հայաստանի վիճակագրկան տարեգիրք 2013թ., էջ 75:

¹⁸ Տե՛ս, «Աշխատանքի շուկայի վերլուծություն» 2010թ. էջ 39:

լուրջ զարգացումներ: Որպես կանոն միշտ ընդգծվում է աշխատատեղերի պակասը լրացնելու և նոր աշխատատեղեր ստեղծելու անհրաժեշտությունը: Դա, իհարկե, մեծ հաշվով ճիշտ է, սակայն հենց այնպես միայն լոկ աշխատատեղերի ավելացումը գործազրկությունը չի վերացնի: Գործազրությունը կվերադառնա արտադրություն երկու հիմնական պայմանների առկայության դեպքում եթե:

I -առաջարկվի ըստ մասնագիտության աշխատանք

II - բարձր վարձատրվող աշխատանք

Բարձր որակավորման մասնագետները, մասնավորապես ծրագրավորողները, մեկնում են արտերկիր ոչ այնքան աշխատատեղ չլինելու պատճառով, այլև բարձր աշխատավարձ և ապահովող աշխատանք չլինելու պատճառով: Այդ նպատակով Հայաստանի Հանրապետության (16 մայիսի, 2013թ.) կառավարության ծրագրում նախատեսվում է ապահովել բնակչության արդյունավետ գրաղվածության և արժանապատիվ վաստակի, անհատական աշխատանքային հարաբերությունների կատարելագործման և աշխատանքի վարձատրության պետական երաշխիքների ապահովումը, բնակչության եկամտի աճի ապահովում՝ բաշխման առավել արդար մեխանիզմների կիրառմանք, աշխատողի աշխատանքի իրավունքի, աշխատանքի արտադրողականության և արդյունավետության աճին համապատասխանող իրական աշխատավարձի մակարդակի հետևողական բարձրացման ապահովմանք և այլն:

Միայն այդ դեպքում հնարավոր կլինի կանխել գործազրկությունը և մարդկային կապիտալի որակական կորուստները:

Ատենախոսության «Եզրակացություններ» բաժնում ներկայացվել են հետազոտության հիմնական արդյունքները:

• Մարդկային կապիտալի տեսության և մեթոդաբանության հիմնան վրա վերլուծվել է մարդկային կապիտալի բնույթը, դրսնորման ծևերը, վերարտադրության առանձնահատկությունները, զարգացման հիմնախնդիրները և բացահայտվել են Հայաստանի Հանրապետության մարդկային կապիտալի կորուստները, պատճառները և արվել են առաջարկություններ դրանց հաղթահարման համար, որոնք և բնութագրում են ատենախոսության արդիականությունը:

• Մարդկային կապիտալն օժտված է մի շարք առանձնահատկություններով, տարբեր ոլորտներում կայացման և ֆունկցիոնալ գործունեության երկարաժամկետությամբ և բարդ կառուցվածքով: Մարդկային կապիտալի կայացումը տեղի է ունենում հիմնականում հասարակության սոցիալ-տնտեսական բջիջը կազմող ընտանիքում, շարունակվում է կրթության համակարգում, ձեռնարկությունում (կամ ընդհանրապես աշխատավայրում) և ավարտվում է աշխատանքից դուրս հասարակությունում: Ընդ որում բնակչությունը՝ մարդկային կապիտալի կրողը, այդ պրոցեսին մասնակցում է իր տարիքային երեք փուլերով.

ա) աշխատունակ տարիքից ցածր փուլ (մինչև 16 տարեկանը),

բ) աշխատունակ տարիքի փուլ (16-62 տարեկանը),

գ) աշխատունակ տարիքից բարձր փուլը (62 տարեկանից հետո):

Վերլուծվել են նշված տարիքային փուլերի դերը մարդկային կապիտալի կայացման և ֆունկցիոնալ գործունեության վերարտադրության համակարգում: Ատենախոսությունում բացահայտվել են տարիքային նշված փուլերի ժամկետային տեղաշարժերը և տրվել է դրանց գնահատականները: 1990-2013թթ. 23 տարիների տարիքային վերը նշված երեք խմբերի զարգացումների և փոփոխությունների

հետազոտությունը ցույց է տալիս, որ նվազել է աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության բաժինը և ավելացել է աշխատունակ տարիքի և հատկապես աշխատունակ տարիքից բարձր տարիքի բնակչության տեսակարար կշիռը: Եթե 1998թ. աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչության բաժինը կազմում էր 32.3%, ապա 2013թ. այն կազմում էր 20.3%, այսինքն 23 տարիների ընթացքում այն նվազել է շուրջ 12 տոկոսային կետով: Չեն հենց աշխատունակ տարիքից ցածր բնակչություն է հասարակության վաղվա օրը, մարդկային կապիտալի համալրման միակ ռեսուրսը:

- Ատենախոսության երկրորդ գլխում ուսումնասիրվում է մարդկային կապիտալի ֆունկցիոնալ գործունեության և դրսնորման ձևերի համակարգը: Ընդգծվում է այն իրողությունը, որ մարդկային կապիտալի քանակական և որակական զարգացումների հիմնական գործոնը նրանում արվող ներդրումներն են: Ընդ որում, հիմնական ներդրողներն են ընտանիքը, պետությունը և ձեռնարկությունը: Ուսումնասիրությունները և իրական կյանքը ցույց են տալիս, որ մեր անցումային հասարակությունում մարդկային կապիտալում հիմնական ներդրողը ընտանիքն է, ոչ միայն անմիջական կենսագործունեության համար (սնունդ, հագուստ և այլն), նաև կրթության և առողջության ապահովման համար: Տնտեսապես զարգացած երկրները սոցիալական մեծ տրանսֆերների միջոցով կրթության և առողջապահության ծախսերը իրենց վրա են վերցնում, որը ընտանիքներին ազատում է այս շատ կարևոր և մեծ ծախսերից:

- Վերլուծվում է 1988թ. ավերիչ երկրաշարժի և 1990 ական թվականներին անցումային անարդյունավետ վերափոխումների հետևանքով շուրջ 60% բնակչության աղքատացումը, որը մարդկային կապիտալի վերարտադրությունը անելանելի ծանր վիճակներում դրեց 800 հազարից մինչև 1 միլիոն մարդ արտագաղթեց, բնակչությունը 1989թ. 3.5 միլիոնից կրճատվեց և կազմեց շուրջ 3 միլիոն: Դա մարդկային կապիտալի ամենամեծ զանգվածային կորուստն էր:

- Հանգանանորեն ուսումնասիրվում են մարդկային կապիտալի կարևոր բնութագրիչներից բնակչության առողջության հիմնախնդիրները, առաջացած լուրջ պրոբլեմները և լուծնան ուղիները: Ընդգծվում է անվճար բժշկական սպասարկման բացակայության պայմաններում բնակչության առողջության վերականգնման վրա շատ ծանր անդրադարձող բնակչության զանգվածային աղքատությունը, որը չնայած 1998-99 թվականների շուրջ 60%-ից իջել և այժմ կազմում է 32.6%, կրկին մնում է տարածաշրջանում ամենաբարձրը: Ընդգծվում է այն միտքը, որ առանց նորմալ առողջության բնակչությունը չի կարող արդյունավետ ու երկար աշխատել, փոխհատուցել իր վրա կատարված ներդրումները և հասարակության հարստությունը մեծացնել: Առաջարկվում է, որ առողջության մեծ ծախսերը ՀՀ-ում չի կարելի քողնել միայն աղքատացած ընտանիքների վրա. անհրաժեշտ է, որ պետությունը սոցիալական համապատասխան տրանսֆերտներով դրանց մի մասը փոխհատուցի:

- Ատենախոսությունում ուսումնասիրվում են նաև մարդկային կապիտալի կրթական բաղադրիչը: Ընդգծվում է, որ 21-րդ դարի գիտելիքահենք տնտեսությունում անհրաժեշտ է հենց գիտելիքահենք մարդկային կապիտալ: Ժամանակակից Հայաստանի Հանրապետությունում կրթական համակարգի ամենախոցելի տեղը նախադպրոցական կրթությունն է, որտեղ երեխաների ընդգրկվածությունը կազմում է ընդամենը 28% (քաղաքում՝ 36.6%, գյուղում 13.8%): Դա ժամանակակից քաղաքակիրք աշխարհում խայտառակ տոկոս է: Ցույց է տրվում, որ վիճակը բարվոք չէ նաև հանրակրթական համակարգում, որտեղ գյուղերում աշակերտներ չլինելու պատճառով դասարանները միացված են պարագում, կամ որոշ գյուղերում ընդհանրապես

դպրոցները փակվում են և դասերը կազմակերպվում հարևան գյուղերի դպրոցներում: Ինչ վերաբերում է բարձրագույն կրթությանը, ապա ընդգրկվածությունը (18-22 տարիքային խմբի) կազմել է 37%, ոչ աղքատներինը՝ 25%, իսկ ծայրահեղ աղքատներինը՝ ընդամենը 10%: Կրթությունը ամենից շատ աղքատ ընտանիքներին է պետք, աղքատությունից դուրս պոժնելու համար:

- Ատենախոսության երրորդ գլխում հանգամանորեն ուսումնասիրվել և քննարկվել են Հայաստանի Հանրապետությունում մարդկային կապիտալի կորուստները, բացահայտվել է դրանց բնույթը և պատճառները և առաջարկվել են դրանց հաղթահարման ուղիները: Նախ, վերլուծվել են մարդկային կապիտալի քանակական կորուստները, որոնք դրսնորվել են ինչպես բնակչության բնական աճի կորուստներով, այնպես էլ մեխանիկական գործոնի՝ մասնավորապես արտագաղթի կորուստներով: Ուսումնասիրությունները ցույց են տվել, որ վերջին 20 տարիներին Հայաստանի Հանրապետությունում ծնելիությունը էապես նվազել է¹⁹, որ եթե բնակչության բնական աճի նվազման առկա միտումները և արտագաղթը շարունակվեն, հարցականի տակ կորվեն բնակչության անգամ պարզ վերարտադրության հնարավորությունները: Ատենախոսության երրորդ գլխում ուսումնասիրվում և քննարկվում են նաև մարդկային կապիտալի որակական կորուստները: Դա նախ վերաբերում է կրթական կապիտալի կորուստներին, մասնավորապես նախադպրոցական կրթական համակարգին: 2011-2015թ. պետական ծրագրի նախագծում նշվում է. «մատչելիության առումով ամենախոցելին նախադպրոցական կրթությունն է»: Ներկայիս հանրապետության 400-ից ավելի համայնքներում չկան նախադպրոցական հաստատություններ, իսկ ընդգրկվածությունը 2008թ. կազմել է ընդամենը 29.8% (քաղաքում՝ 39.3%, գյուղում՝ 13.6%): Զարգացած երկրներում երեխաների ընդգրկվածությունը մսուրմանկապարտեզում կազմում է 70-90%:

- Դրությունը բարվոք չէ նաև հանրակրթական դպրոցական համակարգում, որտեղ դպրոց չհաճախող երեխաների թիվը 2004թ. կազմել էր 7630 հոգի: 2001թ. մարդահամարով արձանագրվել է, որ 2001թ. տղմարդկանց շուրջ 108169 չունի տարական կրթություն, իսկ ոչ տառաձանաչ են 4581-ը: Կանանց մոտ 118264-ը չունի տարրական կրթություն, իսկ ոչ տառաձանաչ են 6329-ը: Նշվում է որ մարդկային կապիտալի որակական կորուստների ընդհանուր պայման է բնակչության աղքատությունը: Ըստ պաշտոնական տվյալների, կրթության համակարգում աղքատների ընդգրկվածությունը 2000 թվականին 5.4, իսկ ծայրահեղ աղքատներինը՝ շուրջ 8 անգամ ցածր է ոչ աղքատների ցուցանիշից: Պատճառները ուսման բարձր վարձավճարներն են, լրացուցիչ պարապունքների համար վճարելու հնարավորություններ չունենալը, ԲՈՒՀ ընդունվելու համար նույն պատճառով կրկնուսույցների մոտ չնախապարաստվելը:

- Ատենախոսությունն ավարտվում է, որպես մարդկային կապիտալի կորստի՝ գործազրկության և թերզբաղվածության վերլուծություններով: Դեռևս Կ. Մարքսը նշել է, որ մարդը գործազրկության դեպքում ոչ միայն աշխատանք և աշխատավարձ է կորցնում, այլև կորցնում է իր մասնագիտությունը, հնտությունը, իր աշխատուժի սպառարժեքը: Դա հենց մարդկային կապիտալի բացահայտ որակական կորուստ է: Ընդ որում, դա առաջանում է նաև ոչ մասնագիտությամբ աշխատելու դեպքում ևս: Հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ եթե գործազրկության մակարդակը 2008թ.

¹⁹Տե՛ս, Հայաստան. ժողովրդագրության և առողջության հարցերի հետազոտություն, Երևան 2010թ., էջ 123

16.4% էր, ապա 2012թ. այն հասավ 17.3%-ի: Հայաստանի Հանրապետությունում կառավարության ծրագրում (16-ը մայիս 2013թ.) նախատեսվում է ապահովել բնակչության արդյունավետ զբաղվածության, արժանապատիվ վաստակի ապահովում: Հուսանք, որ այն այդպես կլինի:

Ատենախոսության հիմնական արդյունքները տպագրվել են հեղինակի հետևյալ գիտական հոդվածներում:

1. Ղարիբյան Գ., Իսահակյան Ռ. - «Մարդկային կապիտալի տեսության և մեթոդաբանության հարցեր», ԵՊՀ Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, Երևան 2013թ., էջ 57-68:
2. Իսահակյան Ռ. - «Մարդկային կապիտալը և նրա կորուստները կրթության ոլորտներում», Այլընտրանք գիտական հանդես, 2013#3(10), էջ 51-59:
3. Իսահակյան Ռ. - «Արտագաղթը մարդկային կապիտալի բացահայտ կորուստ», Այլընտրանք գիտական հանդես, 2013#5(12), էջ 32-36:
4. Ղարիբյան Գ., Իսահակյան Ռ. - «Միգրացիան արտագաղթի տեսակ և նրա զարգացումները ՀՀ-ում», ԵՊՀ Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք 2013թ., Երևան, 2014թ., էջ 55-70:
5. Ղարիբյան Գ., Եղիազարյան Մ., Իսահակյան Ռ.- «Բնակչության առողջությունը մարդկային կապիտալի բաղադրամաս, նրա կորուստները և դրանց կանխման հիմնախնդիրները», ԵՊՀ Տնտեսագիտության ֆակուլտետ, Տարեգիրք, Երևան 2013թ., էջ 180-193:
6. Իսահակյան Ռ. - «Մարդկային կապիտալի զարգացման միտումները», Տնտեսագիտության ժամանակակից հիմնահարցեր, ուսանողների, ասպիրանտների, երիտասարդ գիտնականների միջազգային 2-րդ գիտաժողով, ԵՊՀ երիտասարդ գիտնականների միավորում, 2014թ., էջ 22-25:
7. Իսահակյան Ռ. - «Նախադպրոցական կրթությունը մարդկային կապիտալի վերարտադրության համակարգում (ՀՀ օրինակով)» - Տնտեսագիտության ժամանակակից հիմնահարցեր, ԵՊՀ երիտասարդ գիտնականների միավորում, 2015թ., էջ 32-36:

Исаакян Размик Камоевич

Тенденции развития человеческого капитала в современных условиях (на примере Республики Армения).

Автореферат на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.01 общая экономика.

Защита диссертации состоится 10-ого июля 2015г. на заседании Специализированного совета по экономике 015 ВАК РА, действующего в Ереванском государственном университете по адресу г.Ереван, 0009, ул. Абовяна 52.

Резюме

Целью диссертации является на основе теории и методологии человеческого капитала исследовать характер и особенности воспроизводства человеческого капитала использовать характер и особенности воспроизводства человеческого капитала РА, выявить его потери и предложить пути их преодоления. Для достижения этой цели предлагается решение следующих проблем.

- Изучить системы человеческого капитала и ее компонентов в РА.
- Рассмотреть вложения в человеческом капитале как основного фактора его развития.
- Исследовать основные тенденции развития компонентов человеческого капитала и выявить проблемы их развития.
- Выявить потери компонентов человеческого капитала, их характер и причины.
- Выявить и предложить основные пути преодоления и устранения потери человеческого капитала в Республике Армения

Объектом исследования является человеческий капитал, предметом исследования выступают особенности воспроизводства его основных компонентов.

В первой главе изложены теории и методологии человеческого капитала.

Во второй главе изученая система и структура человеческого капитала, тенденции и проблемы их развития.

Во третьей главе выявлены потери человеческого капитала и предложены пути их преодоления и устранения капитала и предложены пути их предооления и устранения.

Научная новизна исследования

- В результате исследования структуры человеческого капитала выявлены современные тенденции и проблемы развития его количественных и качественных компонентов.
- По результатам переписи населения 2001-2011гг. и демографических оценок ежегодников статистического обслуживания РА, анализированы количественные потери человеческого капитала в трудном переходном периоде Республики Армения и предложены пути для их устранения и преодоления.
- По анализам развития систем здравоохранения, образования и рынка труда, выявлены пути устранения качественных потерь человеческого капитала РА и их особенности. Предложены пути для их устранения и преодоления.

RAZMIK K. ISAHAKYAN

The tendencies of human capital development in modern conditions (e.g. Republic of Armenia).

The abstract of the dissertation for pursuing the PhD degree of Economics in the field of 08.00.01 "General Economics".

The defense of the dissertation will be held on July 10 th, 2015 at the Meeting of Specialized Council 015 of Economics of the Supreme Certifying Commission of RA acting at Yerevan State University, Address: 52 Abovyan str., 0009 Yerevan.

Abstract

The main aim of this dissertation is the analysis of the character and features of reproduction of human capital in RA based on the methodology of human capital, reveal its losses and suggest ways of overcoming them. In order to get it we put the following issues and suggested solutions to them:

- Study the system of human capital and its components in RA;
- Review the investments in human capital as a basic factor in development thereof;
- Study the basic tendencies of development of human capital components and reveal problems of that development.
- Reveal the losses of human capital components, the character and causes thereof.
- Reveal and suggest basic ways to overcome and eliminate losses of human capital in the Republic of Armenia.

The object of study is human capital, and subject is the reproduction features of the basic components thereof.

The first chapter is devoted to presentation of theories and methodology of human capital.

The second chapter is devoted to study the system and structure of human capital, tendencies and problems of development thereof.

The third chapter is devoted to presentation of the losses of human capital and suggestions on the ways for overcoming them.

The main scientific novelty of the studies:

- As a result of the study of human capital structures, revealed are the modern tendencies and problems of development of their quantitative and qualitative components.
- In accordance with the results of the census of the years 2001-2011 and the demographic assessments of the yearbooks of RA statistic service, analyzed are the quantitative losses of human capital in difficult transitional period of the Republic of Armenia and ways are suggested for elimination and reduction thereof.
- Through the analyzes of development of health care, education system and labor market revealed are the qualitative losses of human capital and the features thereof. Ways are suggested for elimination and reduction thereof.

A handwritten signature in black ink, appearing to be in Armenian, is placed here.